

Ekonomik Kalkınmanın Sürdürülebilirliğinde Liberal Dış Ticaret: 1980 Sonrası Türkiye Örneği

Liberal Foreign Trade in the Sustainability of Economic Development: The Case of the Post-1980 Turkey

Nurdan KUŞAT*
Süleyman Demirel Üniversitesi

Özet

Yeni ekonomik düzen, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülke piyasalarına girerek rahatça mal satabilme şanslarını büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Ayrıca bu ülkelerin yüksek teknolojiyi üretim yapabilmeleri için gereken hammadde teminini de gittikçe zorlaştırmaktadır. Bu durum uluslararası ticaret açısından önemli bir gelişmedir. Nihayetinde uluslararası ticaretteki bu gelişmeler, ülkelerin mevcut önem düzeylerini de büyük ölçüde değiştirmektedir. Fakat nedense pek çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke, gelişmiş ülkelerin ekonomik sürdürülebilirliğinin kendi ihracat ve ithalat kapasitelerinin büyüklüğüne bağlı olduğunu fark edememektedir. Hatta bu ülkeler, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülke ekonomilerinde uygulanması için belirlediği dış ticaret politikalarını, bu ülkelere olan ekonomik bağımlılıkları nedeniyle sorgulamadan kabul edip uygulamak zorunda kalmaktadır. Bu çalışma ile liberal dış ticaret politikalarının dünya ticareti üzerindeki etkinliği incelendikten sonra, Türkiye dış ticaretinin 1980 sonrasına ait görünümü değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Dış Ticaret, Sürdürülebilirlik, Ekonomik Kalkınma, Türkiye.

Abstract

The new economic order substantially constrains the ability of developed countries to penetrate into developing markets and to easily sell commodities. Besides, it makes it increasingly more difficult for these countries to acquire raw materials necessary for manufacturing high technology products. This is an important development for international trade. In the end, these developments in international trade significantly alter countries' existing levels of importance. However, oddly, many underdeveloped and developing countries fail to realize the fact that the economic sustainability of developed countries depends on the size of their import and export capacities. Moreover, due to their economic dependence on developed countries, these countries feel obliged to implement the foreign trade regulations imposed on them by developed countries without any questioning. In this study, after examining the impact of liberal international trade policies upon global trade, Turkey's foreign trade in the post-1980 had been addressed.

Keywords: Liberalism, Foreign Trade, Sustainability, Economic Development, Turkey.

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu,
e-mail: nurdankusat@sdu.edu.tr

Giriş

İçinde yaşadığımız yüzyıl tüm dünya ülkelerini birbirine sadece ekonomik anlamda bağlamakla kalmamış, siyasi ve kültürel anlamda da çözülmesi zor olan bir bağımlılık ortaya çıkarmıştır. Fakat ekonomik bağımlılığın diğer bağımlılık türlerini tetikleyici özelliği göze alındığında, bağımlılığın ekonomik boyutu çoğu ulus devlet tarafından çok daha fazla dikkat çekmekte ve yoğun tartışmalara konu olmaktadır. Ekonomik bağımlılığın tetikleyicisi ise büyük ölçüde liberal dış ticaret anlayışının etkinliğinde kendisini göstermektedir. Modernleşme, entegrasyon, karşılıklı bağımlılık ve artan oranda serbestleşen ekonomik faaliyetler devletlerin küresel sistemde üniter ve tek aktör olarak tanımlanmasını güçleştirmektedir (Hayırsever Topçu, 2008:15).

Türkiye günümüzün geç sanayileşen ülkelerinde olduğu gibi, küresel yapının ve yeni ekonomik düzenin etkileri ve kendi iç dinamiklerinin tetikleyicileri sayesinde; maalesef farklı teknolojik çağlara ait sanayileri aynı zaman dilimi içerisinde tesis etmeye çalışan bir ülke görünümü sergilemektedir. Henüz 1950'li 60'lı yılların II. Sanayi Devrimi'ne ait sanayi üretim tesislerini tam olarak kurup, verimli bir şekilde işletmeye başlamadan, III. Sanayi Devrimi'nin kazandırdığı bilgi işlem teknolojilerine ait üretim safhasını gerçekleştirme yükümlülüğüne girmiştir. Öncü sanayi alanlarındaki gelişmelerin bir kısmı tamamlanmadan, daha yoğun bilgi ve teknoloji gerektiren ileri sanayi alanına yönelmek, sağlam olmayan bir temelin üzerine kocaman bir bina inşa etmeye çalışmak anlamına gelir ki, bunun sonuçları genelde ağır olur ve olmuştur da. Ayrıca Türkiye'nin sermaye birikiminin yetersizliğini, doğal kaynaklarının kıstlılığını, nitelikli işgücünün eksikliğini ve son sanayi devriminin getirdiği hızlı uyum sürecini düşündüğümüzde, bu temelsiz yapı ne yazık ki düşündürücü bir durum ortaya koymaktadır.

Bu çalışma ile öncelikle liberal dış ticaret anlayışının gelişimi ve ülke ekonomileri için ne anlam ifade ettiği yapılmış olan çalışmalar üzerinden değerlendirilecektir. Sonrasında Türkiye ekonomisindeki eksik ve hatalı yapılanmanın tamirinde liberal dış ticaret politikalarının bir çözüm geliştirip geliştiremeyeceği, 1980 sonrası liberal ekonomiye geçiş çabaları kapsamında sayısal verilerle analiz edilecektir.

Dış Ticaret Anlayışının Gelişimine Kısa Bir Bakış

Tarih göstermektedir ki insanoğlu yaratıldığı günden itibaren ticari faaliyetlerin içerisinde doğmuştur. Mevcudiyetinin sürdürülebilirliğini sağlamak için üretmek ve tüketmek zorundadır. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde gerçekleştirilen üretim ve tüketimin amacı hayatın idame ettirilmesi iken, bu amaç günümüze gelene kadar hiç önemini yitirmemiş, sadece zaman içerisinde bu amaca yenileri eklenmiştir. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak, artan küresel rekabet içerisinde daha üstün rekabet gücüne sahip olmak, bu büyük pazarda vazgeçilmez bir yapı taşı olmak ana amaca eklenen bazı ek amaçlar olmuştur. Fakat dünya ekonomisinin genelinde ortaya çıkan gelişmeler, ana amacın önemini azaltmasa da, çoğu zaman akıllardan çıkmasına ve ikincil amaçların ana amaçlarmış gibi algılanıp bu amaçlara hizmet eden uygulamaların ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

Bu anlamda yeni ekonomik düzen; mevcut üretim ve tüketim kalıplarını değiştirerek yeni üretim ve tüketim kalıplarının hayata geçmesine fırsat vermiştir. Üretim ve tüketim kalıplarındaki değişimler de ulusal üretim ve tüketim anlayışındaki yeniliklerle uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Nihayetinde "ticaret" kavramı da farklılaşmış ve "küresel dış ticaret" anlayışı olarak insanlık tarihinde vazgeçilmez bir ekonomik değer olarak yerini almıştır. İkel toplumlarda takas yöntemiyle hayat bulan ilk ticari ilişkiler, paranın insan hayatına girmesiyle birlikte kolaylaşarak hızını artırma şansını elde etmiştir. Hatta ulusal sınırlar içinde gerçekleşen ticari faaliyetler uluslararası alanda gerçekleşmeye başlamış, son aşamada da bu sınırların da ortadan kalkmasıyla küresel bir yapının içerisinde sınır tanımayan bir özellik kazanmıştır.

İktisadi açıdan dünyadaki dış ticaret faaliyetlerinin oluşumunda Merkantilist görüşün itici dış ticaret hareketlerini bir milat olarak kabul etmek gerekir. Aslında bu görüş öncesinde de İpek ve Baharat Yolu gibi bir takım uluslararası ticari oluşumların olduğu bilinse de, dış ticaretin ilk ve günümüze yansıyan ivmelenmeleri Merkantilist yapılanmayla hayat bulmuştur. Ulusal zenginliğin artırılmasının (altın ve gümüş birikiminin sağlanmasının) daha çok ihracat ve sadece üretmek için gerekli hammadde ithalatına bağlı olduğu temel felsefesini taşıyan Merkantilist ticaret anlayışı yoğun devlet müdahaleciliği üzerine kurgulanmıştır. Aslında bu kurgu ithal ikameci kalkınma stratejisinin özünde de vardır. İthal ikameci kalkınma stratejileri yurtiçi talebin ithal mallarından yerli mallara doğru kaydırılması (Edwards, 1993:1358) ve iç talep karşılandıktan sonra gerçekleştirilen üretim fazlasının yurt dışına satılarak bir sermaye birikiminin yaratılmasını amaçlar (Yapar Saçık, 2009:164).

Merkantilist dış ticaret anlayışı, I. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle yerini klasik dış ticaret anlayışına bırakmak zorunda kalmıştır. Yaşanan sanayi devrimi, özellikle İngiltere'de kitlesel üretim artışları yaratarak, bu üretim fazlasının satılması için gerekli olan "pazar" sorununu ortaya çıkarmıştır. İç ve mevcut dış pazarlarda bu üretim fazlasının eritilmesi, korumacı merkantilist politikalarla mümkün olamayacağı için liberal ticari politikalara olan ihtiyaç kendisini göstermeye başlamıştır. Kösekahyaoğlu (2012: 5) bu durumu "ticari kapitalizm" den "sanayi kapitalizmi" ne geçiş olarak ifade etmekte ve bu duruma ivme kazandıran gelişmeleri sanayi devriminin yanı sıra, merkantilizmin altın stoklarını artırıcı taktiklerinin ortaya koyduğu para arzındaki kontrolsüz artışlar ve yüksek enflasyon oluşumunda ki etkilerin tetiklediğini vurgulamaktadır.

Adam Smith' in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabıyla hayat bulan Klasik Görüş, piyasa mekanizmasının bir görünmez el özelliğiyle tüm ekonomileri dengede tutacağı ve bu nedenle de "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" mantığıyla liberal anlayışı bünyesinde barındıran bir görüş olarak dikkat çekmektedir. 18. yy'ın son çeyreğinde dünya ekonomik hayatına giren bu anlayışın teorileri, içinde bulunduğumuz yüzyılda hala etkili ve öncü bir rol oynamaya devam etmektedir. 20. yy'ın başından itibaren önce aralıklı, sonrasında sık sık yaşanan küresel ekonomik krizler bile bu görüşün hakimiyetini etkilememiş, alınan her darbe yeni formüllerle bertaraf edilmeye çalışılmış, bu anlayış en sonunda Neo-Klasik İktisat Anlayışı ile modernize edilerek neo-liberal politikalarla gündemdeki yerini korumaya devam etmiştir.

Keynesyen iktisat ise en parlak dönemini 1929 Büyük Buhran sonrasında, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomileri büyük zarar gören ülkelerin yeniden kalkınma sürecinde yaşamıştır. Keynesyen model çerçevesinde uygulanan talep yaratıcı politikalar sayesinde istihdam ve refah düzeyinde olumlu gelişmeler elde edilmiş ve Keynesyen yaklaşımın "Refah Devleti" anlayışı az gelişmişlik kavramının ilk kez kuramsal anlamda kabulünü sağlayarak "Kalkınma İktisadı" nın önünü açmıştır (Şahin, 2009:142). Çünkü klasik literatürün tersine az gelişmişliğin kabulü, ülkelerin sürekli genel denge konumunda bulunmalarının imkansızlığını ortaya koymuş; bu imkansızlık da "Kalkınma İktisadı" nın doğmasına imkan tanımıştır. Aslında bu doğuş, klasik iktisadi görüşten tam anlamıyla bir kopuş olmamış, kapitalist sistemin yarattığı kutuplaşma nedeniyle ortaya çıkan bir yapı olduğu ve kapitalizmin yeniden düzenlenmesiyle bu az gelişmişliğin üstesinden gelinebileceğine inanılmıştır (Şahin, 2009:142). İşte bu inançtır ki; beraberinde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşları getirmiş ve küreselleşmenin 1940'ların ikinci yarısından sonra ivmelenmesine ön ayak olmuştur. Sonuç ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan dış borçlar ile sıcak para giriş ve çıkışlarının yarattığı kırılgan bir finans piyasası ve çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirdikleri doğayı hiçe sayan üretimin ortaya çıkardığı geri dönülemez bir çevre tahribatı olarak kendisini göstermiştir.

Savaş sonrasında Keynesyen politikalar sayesinde toparlanan gelişmiş ülkeler, sanayileşme süreçlerini bu politikalarla sağlayamaz hale geldiklerinde devreye yine Klasik anlayış girmiş, bu kez Neo-klasik iktisat anlayışı olarak neo-liberal politikalarla dünya ekonomilerine nüfuz etmeye başlamıştır. Bu gücü ise liberal dış ticaret anlayışı ile tüm dünya ekonomilerinde yaygınlaştırabilmiştir. Liberal dış ticaret anlayışı, 1950-1970 yılları arasında yaygın olarak uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının artık başarılı sonuçlar vermemeye başlamasıyla ortaya çıkmış bir anlayıştır. Liberal dış ticaretin uygulama aşamasına taşınması için, ithalattaki tarife dışı kısıtlamaların kaldırılmasına, sanayi ürünlerinin üzerindeki gümrük tarife oranlarının düşürülmesine, ihracat vergilerinin ve sübvansiyonların ortadan kaldırılmasına ihtiyaç vardır (Shafaeddin, 2013:433). Ticari serbestleşme bu anlamda ithal ikameci sanayilerin aleyhine ve ihracata yönelik sanayilerin lehine bir yapı sergileyerek, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıklar gözetilmeksizin tüm ülkelere aynı koşullarda uygulanması olumlu sonuçlar vereceği düşünülen bir anlayış olarak gündemde yer bulmuştur (Shafaeddin, 2013:433).

Liberal dış ticaret anlayışı uluslararası ticari kısıtlamaların azaltılması ve uluslararası ticaretin tüm ülkeler genelinde rekabete açılması gereği üzerine kurgulanmış ve itici gücünü dış ticaretten alan bir temel felsefeye sahiptir. Bu anlamda liberal dış ticaret anlayışının en belirgin özelliği üretimin dünya geneli için yapılması ve nihayetinde ulusların ihracatlarının artırılması (Edwards, 1993: 1358-1359) temel felsefesi çerçevesinde gelişme göstermiş, nihayetinde, bu anlayışı ihracata dayalı kalkınma stratejilerine yakınlaştırmıştır. İhracata dayalı kalkınma stratejilerinin temelinde karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı ve tam uzmanlaşmanın gerçekleştiği bir üretim anlayışı ve yaratılan üretim fazlasının ihracat yoluyla birikime dönüştürülmesi amacı yer alır. İşte bu bağlamda da

liberal dış ticaret anlayışının uluslararası dış ticarete bakış açısı, günümüzün ihracata dayalı (dışa dönük) kalkınma stratejisi ile paralellik gösterir.

Liberal Dış Ticaret ve Gelişmekte Olan Ülkeler Gerçeği

Avrupa'da sömürgecilik anlayışının hüküm sürdüğü yıllar 1500-1750 yılları arasını kapsar. 1750-1850 yılları arasındaki dönem ise dünyadaki sanayileşme eğiliminin arttığı, ulus devlet kavramının ön plana çıktığı süreç olarak tanımlanır. Bu dönem ayrıca kapitalizmin yükseliş yaşadığı yıllara da tekabül eder. 1850'li yıllardan itibaren ise Amerika'nın dünya ekonomisinde rol almaya başladığı ve global yapının bir hegemonya olarak tüm dünya ekonomilerini sarıp sarmalamaya başladığı görülür. Bu süreç günümüze gelene kadar pek çok sarsıntıyla değişimler yaşamış olsa da en önemli değişiklik geçmişteki sömürge sisteminin yerini günümüzde liberal dış ticaret anlayışına bırakmasında yaşanmıştır. Sömürge sisteminin yönetilmesinde ve sürdürülmesinde hükümetlerin belirlediği kurallar hakimiyeti sağlarken, liberal dış ticaretin yönetiminde söz piyasadaki rekabetin ve rekabet gücü yüksek gelişmiş ülkelerin eline geçmiştir.

Chang (2013:89) geliştirmekte olan ülkeler üzerinde gelişmiş ülkelerin artan bir baskısı olduğunu ve bu baskının geliştirmekte olan ülkelerin iktisadi gelişmelerini desteklemek için bir dizi "iyi politikaları" ve "iyi kurumları" benimsemeleri yönünde oluştuğunu ifade eder. İyi politikalar muhafazakar (sıkı) makroekonomik politikaları, yatırımların ve dış ticaretin serbestleştirilmesini, özelleştirme ve devlet düzenlemelerinin azaltılmasını (deregülasyon) içine alan politikalar olarak dikkat çeker. Gelişmiş ülkeler kendileri birer geliştirmekte olan ülke konumundayken şu anda geliştirmekte olan ülkelere önerdikleri politika ve kurumların neredeyse hiçbirini kendi kalkınma süreçlerinde kullanmamışlardır (Chang, 2013; Stiglitz, 2013; Wade, 2013).

Serbest ticaret kapitalizminin ev sahibi oldukları düşünülen iki ülkeden birisi İngiltere, diğeri ABD'dir. Oysaki serbest ticarete dayalı olarak kalkınma aşamalarını tamamladıkları genel kabulüne rağmen; İngiltere bebek endüstrileri destekleyen ve geliştiren aktivist politikaların ilk başarılı uygulayıcısı olmuş; ABD de bu stratejilerin en hevesli kullanıcısı olarak ekonomi tarihine geçmiştir (Chang, 2013: 95-99). ABD İngiltere'nin tersine 1945 yılına kadar korumacı politikalarla ekonomisini koruduğunu ve kalkınmanın ivmesini bu sayede elde ettiğini açık bir şekilde beyan etmektedir Chang (2013: 99) bu konuya 1868-1876 döneminde ABD başkanlığı yapan Ulysses Grant'dan yaptığı bir alıntı ile açıklık kazandırmaktadır ki; Grant bu açıklamasında İngiltere'nin asırlar boyunca korumacı politikalarla bugünkü gücünü elde ettiğini ve sonrasında kendi işine geldiği için serbest ticareti benimsediğini ve ülkesinin de muhtemelen 200 yıl içerisinde aynı uygulamayı gerçekleştireceğini ifade etmektedir.

ABD'nin 29 krizi sonrasında uygulamaya koyduğu Smooth-Hawley tarifeleri, diğer ülkelerin bu tarifelere misilleme yaparak karşılık vermeleri neticesinde dünya dış ticaret hacminde önemli daralmaya sebep olmuştur (Seyidoğlu ve Altınay, 2010). 1932 yılında serbest ticaretin o güne kadarki en güçlü savunucusu olan İngiltere de, ABD'de uygulanan bu vergilerin çekiciliğine

kapılarak, gümrük vergilerini yeniden yürürlüğe koyup dünya serbest ticaret sistemini sonlandırmıştır (Chang, 2013:91).

Dünya ticaretindeki liberal anlayış karşıtı yapılanmalar, her ne kadar II. Dünya Savaşı'nın ardından GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) imzalanıp yürürlüğe girmiş olsa da, gelişmiş ülkelerde 1970'lere; gelişmekte olan ülkelerde 1980'lere kadar hakim görüş olma özelliğini kaybetmemiştir. Ne zaman ki neo-liberalizm küresel ekonomide kendisine yer edinmeye başlamış, işte o noktada 70'li yılların sonunda Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin serbest dış ticaret sayesinde büyümeye devam ettikleri, diğer gelişmekte olan ülkelerin ise yerinde saydığı anlaşılmıştır. Sonuç ise gelişmekte olan ülkelerin 80'li yılların başından itibaren yönlerini neo-liberal politikalara çevirmeleri şeklinde kendini göstermiştir.

Ülkelerin kalkınma aşamasını istenilen düzeyde gerçekleştirebilmelerinin daha az maliyetle ve daha çok üretmeleri ve üretilen ürünü rakiplerinden daha ucuza ve daha çok miktarda satmalarıyla mümkün olacağı yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Aslında bu kanaat ülkelerin dış pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlaması gereği görüşünün açık bir ifadesidir.

Gelişmekte olan ülkeler genellikle mevcut doğal kaynak yapılarıyla uyumlu, nitelikli işgücü ve yoğun sermaye birikimi istemeyen tarım ve hizmet ağırlıklı üretim sahalarında rekabet üstünlüğüne sahiptirler. Fakat tüm gelişmekte olan ülkeler düşünüldüğünde bu alanda da rekabetin oldukça yoğun yaşanması nedeniyle bu ülkeler için sadece ekonomik değil, sosyal açıdan da ulusal boyutta sorunlar ortaya çıkaracağı ve çıkardığı unutulmamalıdır. Bu nedendir ki gelişmekte olan ülkelerin üretimlerini çeşitlendirmeye, klasik üretim yöntemleri yerine modern üretim yöntemlerine geçmeye, tarım ve hizmet ağırlıklı üretimlerini sanayiye yönlendirmeye ihtiyaçları vardır. Bu anlamda daha yoğun ve daha güçlü bir rekabetle karşı karşıya kalacakları aşıkardır, ama günümüzün ekonomik yapılanması ancak daha büyük riskler üstlenerek, daha yüksek gelirler elde etmeyi mümkün kılmaktadır.

Doğal kaynağa ve düşük teknolojilere dayanan sınıai ürünlerin dünya ticaretindeki payının 1980'de %45'lerden 1996'da %36'lara gerilediği, buna karşılık yüksek teknoloji ürünlerin payının %17'lerden %25'lere çıktığı görülmekte ve ürün kategorilerindeki ihracat artış hızları da bu sonuçları teyit etmektedir (Türel, 2010: 256). Bu anlamda sanayileşmenin henüz başlangıç aşamasında olan gelişmekte olan ülkelerin teknoloji yoğun ürün ihracatını sürekli kılabilmesi için çok daha karmaşık ve yeni teknoloji ağırlıklı ürünlerin ihracatına geçmeleri ve bu yönde çaba sarfetmeleri gerekir. Aksi taktirde gelişmiş ülkelerin bu tür mallardaki rekabet gücü, gelişmekte olan ülkeler için ihracatın imkansızlaşmasına sebep olacaktır.

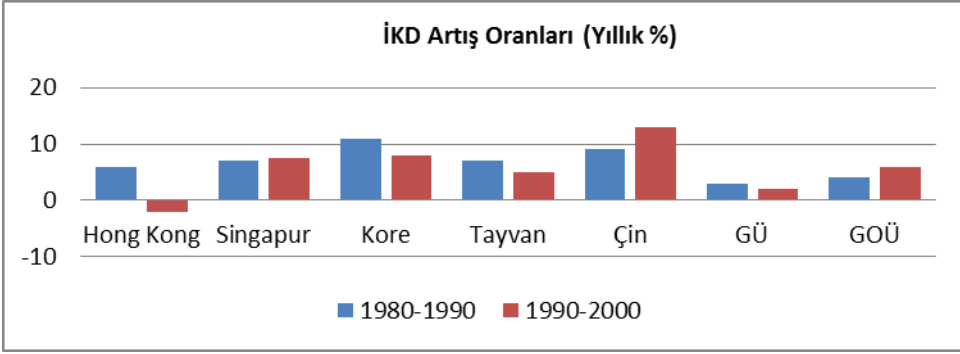
Türel (2010: 264) UNIDO'nun (United Nations Industrial Development Organization - Birleşmiş Milletler Endüstriyel Gelişme Örgütü) 2002-2003 yıllarını kapsayan Endüstriyel Kalkınma Raporu'nda (Industrial Development Report) ortaya koyulan 1985-1998 arası döneme ait Sınıai Rekabet Gücü Endeksi'ndeki ülke sıralamasının pek fazla değişmediğini, diğer bir deyişle sınıai performansın iyileşmesinin oldukça yavaş gelişen bir süreç olduğunu ve bu durumun gelişmekte olan ülkelerin sınıf atlamaşının güç olduğunu teyit ettiğini

belirtmektedir. Hatta ABD 1990'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Asya hariç, gelişmiş ve gelişmemiş tüm ülke grupları ile arasındaki verimlilik farklılıklarını korumayı başarmış, bir miktar da artırmış olduğundan, dönüşüm ekonomileri ve ABD arasındaki verimlilik makası bir miktar daha açılmıştır (Türel, 2010: 269). Sınai Rekabet Gücü Endeksi'nde ABD'nin lehine bir diğer gelişme de 90'lı yıllarda \$'ın yaşadığı değer kaybının etkisiyle gelişmekte olan ülkelerin başlıca sınai ekonomileri olan Kore, Tayvan, Meksika ve Brezilya'da ulusal paraların değerlenmesine bağlı olarak nominal ücretlerde meydana gelen düşüşlerdir (Türel, 2010: 271). Gerek ABD'nin, gerekse gelişmiş ülkelerin dünya ticaretinde elde ettikleri bu rekabet gücü artırıcı gelişmeler, gelişmiş ülke – gelişmekte olan ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin gelişmiş ülkeler lehine sonuçlar vermesinde önemli roller üstlenmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler özellikle sanayiye yönelik üretim yapabilmek için yatırım ve ara mallarına ihtiyaç duyan ülkelerdir. Genellikle tasarrufları ve dolayısıyla sermaye birikimleri düşük olduğu için kalkınma adına ihtiyaç duyulan ivmeyi elde etmeleri zordur. Bu zorluğu gidermek için önlerinde birkaç yol vardır. Bu yollardan ön plana çıkanlardan birisi yatırım ve ara malı ithal ederek üretimi artırmakken, bir diğeri de doğrudan yabancı sermayeyi ülkeye çekmektir.

Yatırım ve ara malı ithal ederek üretimi gerçekleştirmek, büyük ölçüde dövize olan gereksinimi ortaya çıkarır. Oysaki gelişmekte olan ülkeler genellikle döviz darboğazı yaşayan ülkelerdir, ayrıca ödemeler dengesi açıkları da oldukça büyük boyuttadır. Bu ithalatı karşılayabilmek için şirketlerin de dövize ihtiyaçları vardır. İşte bu noktada ihracatı teşvik edici uygulamaların devreye sokulması önem kazanır. Nihayetinde ihracatın teşviki, ilk başta yatırım ve ara malı ithalatını kolaylaştırarak ülke içinde üretim fazlası ve dış pazarlarda bir rekabet avantajı yaratacaktır. Panas ve Vamuokuas (2002: 731) uluslararası pazarlara açılma ile bu olumlu gelişmelerin yanı sıra hem ulusal işletmelerin ölçek ekonomisi avantajına sahip olacaklarını, hem de verimlilik artışıyla birlikte ortaya çıkan teknolojik gelişmenin ulusal bazda bir büyüme etkisi oluşturacağını vurgulamaktadır.

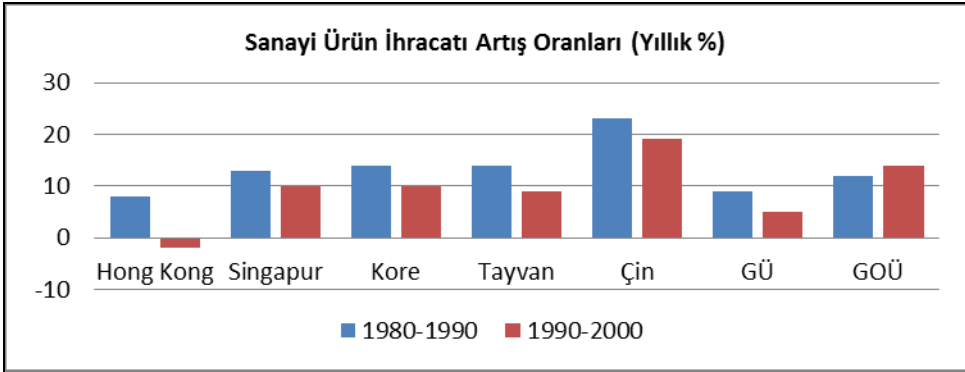
Lal'in (2013:486) gelişmekte olan ülkelerde sınai rekabet gücündeki eğilimleri ortaya koyduğu çalışmasında elde ettiği bulguları özetleyen 2 şekil, gelişmekte olan ülkelerde liberal dış ticaret ve imalat sektörü arasındaki ilişkiyi açıklaması açısından oldukça dikkat çekicidir.

Şekil 1. Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) İmalat Sanayi Katma Değeri (İKD) Artış Oranları (Yıllık %)

Kaynak: LAL, Sanjaya. (2013). Sanayileşme Stratejisini Yeniden Düşünmek: Küreselleşme çağında Devletin Rolü. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Tefik KOLDAŞ). İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s. 486.

Şekil 1 Çin ve Singapur'un belirlenen 2 dönem için de İmalat Sanayi Katma Değerinin (İKD) liberal dış ticaretin kabulüyle yükseldiğini gösterirken, Kore ve Tayvan için 2. dönemde azalış olduğunu, Hong Kong içinse 2. Dönemde negatif bir durum oluştuğunu göstermektedir. Bu sonucu "genel bir Doğu Asya modeli yoktur" şeklinde yorumlayan Lal (2013:484), bu durumun her ülkenin mevcut yönetim şekli ve sahip olduğu vasıflı işgücüyü bağlantılı olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Diğer bir deyişle yaşananlar sadece liberal dış ticaret anlayışının benimsenmiş olmasıyla bağlantılı olamaz.

Şekil 2. Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayi Ürün İhracatı Artış Oranları (Yıllık %)

Kaynak: LAL, Sanjaya. (2013). Sanayileşme Stratejisini Yeniden Düşünmek: Küreselleşme çağında Devletin Rolü. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Tefik KOLDAŞ). İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s. 486.

Şekil 2, incelenen tüm Doğu Asya ülkeleri için 2. Dönemde sanayi ürünleri ihracatında azalış olduğunu göstermektedir. Lal (2013:499-504) bu sonucu yorumlarken, incelenen bu ülkelerin yeni dönem için yeni sanayi politikaları belirlemeleri ve bu politikaların küreselleşme ve teknolojik değişim göz önüne alınarak geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere azalan ihracatın yeniden tetiklenmesi, ülkelerin tek bir politikaya körü körüne bağlı kalmalarıyla mümkün olmayacaktır. Dönem dönem yeni oluşumlar ve ülke içi gelişmeler dikkate alınarak, dış ticaret ve kalkınma politikaları yeniden gözden geçirilmelidir.

Dünya Ticaret Örgütü'nün Dünya Ticareti Üzerindeki Etkinsizliği

Yedi yıllık uzun Uruguay müzakere sürecinin sonunda 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO – World Trade Organization), neo-liberal küresel düzenin temel taşlarından birini oluşturarak (IMF ve WB ile birlikte), bazı önemli alanlarda az gelişmiş ülkelerin hareket alanını kısıtlayıcı yeni denetim mekanizmalarının gündeme gelmesinde önemli bir rol üstlendi (Şenses, 2013: 240). Özellikle Dünya Bankası (WB – World Bank) ve Uluslararası Para Fonu (IMF – International Monetary Fund) ile aynı cephede yer alarak az gelişmiş ülkelerin dış ticarete ve yabancı sermaye yatırımlarına daha açık bir hale gelmelerini sağlayarak çok uluslu şirketlerin hareket alanındaki engellerin ortadan kaldırılmasında etkin bir güç olduğunu ispatladı (Şenses, 2013: 240).

Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluş amaçları içerisinde dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yanında, ticari sorunların çözümü için uygun ticaret politikaları ile dünya ticaretini yönlendirme hükmü yer alır. Fakat ticari sorunların pek çok gelişmekte olan ülkenin makroekonomik dengeleri üzerinde kalıcı negatif etkiler yaratmasıyla bu kurumun etkinliği azalmakta ve diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmasına olan ihtiyaç ise artmaktadır. Bu gerekliliği ortaya koyan gelişme ise, dünya ekonomilerinin son yıllarda üst üste yaşadıkları ekonomik durgunluklar nedeniyle uyguladıkları liberal politikaları, korumacı ticaret politikaları ile değiştirmek isteme eğilimleridir. Aslında bu eğilimlerin ortaya çıkmasında en büyük etken, her küresel kriz ortamında gelişmiş ülkelerin dünya ticaretinde serbestlik yanlısı söylevler gerçekleştirmeleridir. Fakat bu söylevlerin gereğini öncelikle kendilerinin yerine getirmediği de görülmektedir. Bir diğer ifade ile, gelişmiş ülkelerin kriz dönemine ait oluşturdukları dış ticaret politikası teorileri ile uyguladıkları politikalar birbirine uymamakta, bu durum da gelişmekte olan ülkelerin bu süreci sorgulamalarına ve sonuçta da WTO ve diğer uluslararası kuruluşlara olan inançlarının sarsılmasına sebep olmaktadır. WTO'nun sanayileşmiş ülkelerin dış ticaret ve tarım politikası uygulamalarına az gelişmiş ülkelerinki kadar duyarlı davranmaması ve gelişmiş ülkelerin korumacı uygulamalarına göz yumarak az gelişmiş ülkeleri denetim altına alma çabaları (Şenses, 2013: 246) WTO' nun samimiyetine olan güvenin sarsılmasında önemli bir sebep olmuştur.

WTO'nun son yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler nedeniyle dünya ticaret sistemi üzerindeki etkinliğini bir ölçüde kaybettiğini savunan Deardoff (2008:19), bu duruma büyük ölçüde WTO üyesi ülkelerin WTO

sisteminin istisnalarından oluşan Tercihli Ticaret Düzenlemeleri gibi kanallara doğru kayma eğilimlerinin sebebiyet verdiğini belirtmektedir.

Hayırsever Topçu'nun (2008: 387-389) WTO' nun günümüzde azalmakta olan etkinliğiyle ilgili görüşlerini 3 başlık altında toplamak mümkündür:

(i) WTO'da ticaret müzakereleri çok geniş aktör grubunun çıkarlarını içine almasına rağmen, politika oluşturulması süreci hükümet delegasyonları ile sınırlı kalmaktadır. Ticaret müzakereleri hükümet delegelerinin talepleri doğrultusunda özellikle çok uluslu şirketlerin katılımına açılabilen, fakat ticaret politikalarının oluşturulması sürecinde bu katılım ve talepler engellenmektedir.

(ii) WTO'nun da içerisinde bulunduğu uluslararası ve bölgesel ticaret anlaşmaları, çok uluslu şirketlerin hak ve özgürlüklerini, dünya vatandaşlarının hak ve özgürlükleri üzerinde tutmayı garanti eden piyasa kurallarının oluşmasına imkan tanımaktadır.

(iii) WTO ana metni Birleşmiş Milletler'den bahsetmemekte, Dünya Bankası ve IMF ile işbirliği çağrısında bulunarak uluslar arası ekonomi politikalarının demokratik ve çok taraflı bir ortamda değil, ticari güç temelinde oluşmasına önderlik etmektedir.

Bu açıklamalar dahilinde WTO'nun gelişmiş ülkeler lehine bir tür kayırmacılığa fırsat tanıyan bir yapı sergilemekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Adında ve ana metninde "dünya ticareti" cümlecğini vurgulayan bir uluslar arası kuruluşun bu şekilde bir yapılanmaya yönelmiş olması, belki de kuruluşundan itibaren bu temayı hep içerisinde barındırmış olması muhtemel ve ne yazık ki düşündürücüdür.

Türkiye'de Liberal Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

II. Dünya Savaşı'ndan 1960'ların sonuna kadar dünya dış ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde geliştirilen politikalarla ön plana çıkan neo-klasik anlayışın, 1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizine tam olarak cevap veremeyen uygulamaları sonucunda gelişen yeni arayışlar, içsel büyüme teorilerinin hayat bulmasıyla bu anlayışın yeni bir boyut kazanmasına imkan tanımıştır. İçsel büyüme teorilerinde teknolojik gelişme sürecinin büyük bir oranda ihracat ve/veya ithalata bağlı olduğu görüşünün vurgulanması (İspir ve diğerleri, 2009:61) dış ticaretle ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda farklı ülkeler üzerinde gerçekleştirilen analitik çalışma sonuçlarının bir kısmı dışa açıklık oranının, ihracatın ve ithalatın büyümeyi pozitif yönde etkilediğini gösterirken, bir kısmı da tam tersine negatif yönde bulguların varlığından bahsetmektedir (İspir ve diğerleri, 2009: 61). Bu farklı sonuçların elde edilme sebebinin, ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle alakalı olma olasılığı muhtemeldir.

Hem dünya hem de Türkiye dış ticaret literatüründe yer alan çalışmaların ağırlıklı olarak dış ticaretin ihracat boyutuna odaklandığı ve ihracatın büyüme üzerindeki etkisini inceleme konusunda yoğunlaştıkları görülmektedir. Ekonomi literatüründe dış ticaret ve büyüme açısından mevcut genel kanı, ihracatın büyümeyi tetikleyici bir unsur olduğu yönünde olduğu için, bu alandaki çalışmaların da bu yönde yığılım göstermesi yadsınamaz. Çalışmamızın temel

amacı dış ticaretin hem her iki boyutunu değerlendirmek, hem de Türkiye’de liberal dış ticarete geçilen dönemi incelemek olduğu için, bu alandaki Türkiye uygulamalı bazı çalışmalara ve sonuçlarına değineceğiz.

Dış Ticaretin İki Boyutu Dikkate Alınarak Gerçekleştirilmiş Çalışma Sonuçları

Aktaş (2009: 35, 44-45) Türkiye’nin 1996-2006 dönemindeki verileriyle dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelediği çalışmasında, kısa dönemde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü, uzun dönemde ise ihracattan ithalata, ithalattan ihracata ve büyümeden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır.

İspir ve arkadaşları (2009:59) 1989-2007 döneminde Türkiye’nin GSYH’sına ihracat ve ithalatın katkısını araştırdıkları çalışmada, daralma döneminden genişleme dönemine geçerken ihracatın GSYH üzerinde baskın rol üstlendiğini, ama genişleme döneminde ihracat ve ithalatın GSYH’ya olan katkısının eşit ağırlıkta olduğunu vurgulamaktadır.

Saraç’ın (2013:181) 1989’un 2. ve 2011’in son çeyreği arasındaki dış ticaret verileri ile gerçekleştirdiği ekonominin daralma ve genişleme dönemlerini içine alan benzer ve oldukça yeni çalışma sonuçları da, ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği yönünde bulgulara yer vermektedir.

Türkiye’de dış ticaretin hem ithalat hem de ihracat boyutlarını gözeterek büyüme üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla yapılmış olan bu çalışmalar, dış ticaretin bir bütün olarak ülke ekonomisinin büyüme ve kalkınma sürecine pozitif yönlü etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Dış Ticaretin İhracat Boyutu Dikkate Alınarak Gerçekleştirilmiş Çalışma Sonuçları

Tüm dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye’de de ihracatın büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik çalışmalar daha sık gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle yapılmış olan bu çalışmalar içerisinde daha yakın tarihli olanlara çalışmamızda yer verilmektedir.

Özer ve Erdoğan (2006. 93,106) 1987-2006 arası 3 aylık verileri kullanarak gerçekleştirdiği çalışmasında, Türkiye’de ihracattan ekonomik büyümeye ve ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu, fakat ihracat artışının büyük ölçüde katma değeri düşük ve ağırlıklı olarak ithalata dayalı ürünlerde yoğunlaştığından, büyümenin istihdam üzerindeki etkisinin zayıf kaldığını belirtmektedir.

Taban ve Aktar’ın (2008: 1535, 1548) 1980’in 1 ve 2007’nin 2. Dönemine ait zaman serisi verilerini kullanarak gerçekleştirdiği çalışma sonuçları, hem kısa hem de uzun dönemde ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Şimşek ve Kadılar (2010:115, 136) 1960-2004 arasını kapsayan verilerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında; uzun vadede ortaya çıkan ihracat artışı ve sermaye birikiminin yine uzun vadeli büyümeyi desteklediği yönünde bulgulara ulaşımlardır. Bu sonuçların içsel büyüme teorisini ve ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklediğini de belirtmektedirler.

Yapraklı (2007:102) ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdığı çalışmasında, ihracat ile ekonomik büyüme arasında oldukça kuvvetli bir ilişkinin olduğu sonucunu ortaya koymakta, aynı zamanda da Türkiye’de toplam ve sanayi ihracatı açısından ihracat yönlü bir büyümenin varlığını tespit etmektedir.

Bilgin ve Şahbaz’ın (2009:189) Türkiye dış ticaretinin 1987 sonrasında gelişmesinde büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkilerini inceledikleri çalışma sonuçları da, ihracata yönelik değişmelerin büyümeyi etkilemesi sebebiyle, ekonomik büyümenin artırılabilmesi adına ihracatın teşvik edilmesi gerektiğini ortaya koymakta ve Türkiye’de ithalattan sanayi üretimine doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar ve sonuçları ihracatın büyüme üzerindeki pozitif etkisini teyit eden çalışmalardır. Fakat Takım’ın (2010:1, 14) 1975-2008 verilerini kullanarak ihracat artışının büyüme artışı üzerindeki etkisini test ettiği çalışma sonuçları yukarıdaki bulguların tam tersini göstermektedir. Çalışılan yıllar için ihracat artışının GSYH artışı yaratmadığı ve ihracata dayalı kalkınma modelinin Türkiye için tam anlamıyla geçerli bir model olmadığı yönünde sonuca ulaşılmıştır.

Dış Ticaretin Sanayiye Etkileri Üzerine Gerçekleştirilmiş Çalışma Sonuçları

Liberal dış ticaretten beklenen en önemli katkılardan birisi, artan ihracat sayesinde elde edilen birikimle ülkenin sanayi üretimini tetikleyerek, daha yoğun teknoloji kullanımıyla gerçekleştirilen sanayi üretiminde ülkeye bir rekabet gücü kazandırabilmektir. Dış ticareti sadece ithalat yada ihracat boyutuyla değerlendirmekten ziyade, bu anlamda ülke için yaratacağı katma değer üzerinde yoğunlaşmış çalışmalar da dikkat çekici sonuçlara sahiptir. Nihayetinde artan ihracatın döviz girdisi etkisiyle ülkede bir refah artışı yaratacağı kesin olarak görülebilir. Ama önemli olan bu refah artışının ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve ülkenin esas anlamda katma değer yaratıcı alanlarına yansıtılabilmesidir. Bu bakış açısından yola çıkarak, Türkiye örneği olarak gerçekleştirilmiş bazı çalışmaları kısaca değinmek istedik.

Genç ve arkadaşlarının (2008) ihracata konu olan imalat sanayi faktör kullanım yoğunlukları üzerinden gerçekleştirdikleri çalışma sonuçları, 1990-2005 arasında emek ve hammadde yoğun sanayilerin payının azaldığını, buna karşılık AR-GE ağırlıklı sanayilerde bu payın arttığını göstermektedir.

Soyyigit’in (2010: 130) 1990-2008 dönemini kapsayan ve imalat sanayi kapsamında ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin etkinliğini incelediği çalışma sonuçları, imalat sanayi ihracatının ve GSYH’nın ara ve yatırım malları ithalatına bağlı olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Bilgin ve Şahbaz’ın (2009:189) çalışma sonuçları da ithalattan sanayi üretim endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu kanıtlamakta ve bunun nedenini ise yapılan ithalatın önemli bir kısmının ara girdilerden oluşması olarak yorumlamaktadır.

Başta (2012: 303) Türkiye’de 1980 sonrası sanayi politikalarında yapısal dönüşümün tam anlamıyla sağlanamaması nedeniyle; imalat sanayinde bilime

dayalı farklılaştırılmış üretime geçilemediğini ve sanayinin dışa bağımlı bir boyut kazandığını belirtir.

Saraç'ın (2013:181) çalışma sonuçları da, ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği yönünde bulgulara değinirken, 24 Ocak 1980 sonrası benimsenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin, incelenen dönem itibarıyla ihracatı ithalata bağımlı kıldığı ve bunun sebebinin 80'li yıllara kadar uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin 2. Aşaması olarak kabul edilen ara ve yatırım malı üretilmesi aşamasında yeterli başarıyı sağlayamamasından kaynaklandığını belirtmektedir (Saraç, 2013:191). Aynı şekilde Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşme stratejileri uyguladığı 80 öncesi dönemde ara ve yatırım malı üretiminde tam olarak etkinliği sağlayamadığını Egeli de (2001:157) dile getirmektedir.

Rakamlarla Türkiye Dış Ticaretinin Görünümü

Türkiye' de cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen süreçte dış ticarete dair gelişmelerin incelenmesinde genellikle 1980 öncesi ve 1980 sonrası şeklinde bir ikili sınıflandırma yapılması gelenek haline gelmiştir. Kösekaşyaoğlu (2012: 54) ise bu sınıflandırmayı 3 dönem olarak ayrıntılandırmıştır:

(i) *1923-1980 Dönemi*: Bu dönem 3 alt başlıkta incelenmiştir.

a) 1923-1938 Yılları: Sanayi ağırlıklı kalkınma modelinin uygulandığı yıllar.

b) 1939-1962 Yılları: Tarımsal kalkınmaya ağırlık verilen yıllar.

c) 1963-1979 Yılları: Modern anlamda planlı kalkınmanın uygulandığı yıllar.

(ii) *1980-2002 Dönemi*: Hizmet sektörünün ön plana çıktığı ve liberal dış ticaret anlayışının yerleştiği yıllar.

(iii) *2002 Sonrası Dönem*: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın IMF programlarıyla birlikte uygulandığı dönem.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu yıl olan 1923'den bugüne kadar geçen süreç içerisinde Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranı açısından bir dönemsel değerlendirme yapacak olursak 3 dönemden oluşan bir yapılanmayla karşılaşırız (<http://www.tuik.gov.tr>):

(i) *1923-1929 Dönemi*: Sürekli dış açıkların yaşandığı dönem.

(ii) *1930-1946 Dönemi*: 1938 yılı hariç dış fazla verilen dönem.

(iii) *1947 ve Sonrası Dönem*: Sürekli dış açıkların yaşandığı dönem.

1923-1979 Dönemi Türkiye Dış Ticareti

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulup dışa açık büyümeyi benimseyerek serbest dış ticaret programlarını uygulamaya başladığı 1980 yılına kadar dış ticaret anlamında geçirdiği dönüşümü biz de Kösekaşyaoğlu (2012: 54) gibi 3 alt bölümde ele alacağız: (i) *1923-1929 Dönemi*, (ii) *1930-1946 Dönemi* ve (iii) *1947-1979 Dönemi*.

Birinci dönem olarak belirlediğimiz 1923-1929 dönemi, ülkenin Kurtuluş Savaşı'ndan çıktığı, ekonomik anlamda kendisini toplamaya çalışırken 1929 Büyük Dünya Buhranı'yla karşılaştığı zorlu bir dönemi içerisine alır. Devlet ve özel sermayenin bir araya getirilmeye ve ülkede sanayinin oluşturulmaya çalışıldığı

toparlanma yıllarıdır. Bu nedenle ihracat ve ithalatta sürekli olarak dalgalanmalar olduğu da dikkat çekmektedir. 1923-1929 dönemine ait dış ticaret göstergeleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. 1923-1929 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi (000\$)	Dış Ticaret Hacmi (000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer (000\$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)			
1923	50 790		86 872		- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	62,3	100 462	15,6	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	24,6	128 953	28,4	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	-6,1	121 411	-5,8	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	-16,3	107 752	-11,3	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	9,3	113 710	5,5	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	-15,2	123 558	8,7	- 48 731	198 385	60,6
1923-29 Ortalaması	-	-	-	-	-	-	73,2

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, erişim 21.02.2014.

Tablo 1’in sonuçları incelen dönem için genel olarak ihracat ve ithalat değişiminin inişli çıkışlı bir yol çizdiğini göstermektedir. Dış ticaret hacmi de aynı şekilde seyretmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise incelenen yıllar ortalaması olarak %73,2 şeklinde gelişmiştir.

1930-1946 dönemine ait dış ticaret verileri Tablo 2’de verilmiştir. 1930-1946 dönemi Türkiye Cumhuriyeti boyunca dış ticaret fazlasının verildiği (1938 hariç) tek dönem olarak dikkat çekmektedir. İncelenen dönem itibarıyla 1938 yılı hariç her yıl itibarıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı 1’in üzerinde gerçekleşmiştir (%127,9). Dış ticaret hacmi diğer dönemlerde olduğu gibi inişler çıkışlar gerçekleştirmiş olsa da, Türkiye’nin en iyi dış ticaret sonuçları, dış ticaret fazlası verilmesi bağlamında en iyi görüntüyü bu yıllar içinde sergilemiştir.

Tablo 2. 1930-1946 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi (000\$)	Dış Ticaret Hacmi (000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer (000\$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)			
1930	71 380	-4,6	69 540	-43,7	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	-15,6	59 935	-13,8	291	120 161	100,5
1932	47 972	-20,3	40 718	-32,1	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	21,0	45 091	10,7	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	25,7	68 761	52,5	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	4,4	70 635	2,7	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	22,9	73 619	4,2	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	16,6	90 540	23,0	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	5,3	118 899	31,3	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	-13,4	92 498	-22,2	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	-18,8	50 035	-45,9	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	12,5	55 349	10,6	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	38,5	112 879	103,9	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	56,0	155 340	37,6	41 394	352 074	126,6

1944	177 952	-9,5	126 230	-18,7	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	-5,4	96 969	-23,2	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	27,5	118 889	22,6	95 691	333 469	180,5
1930-1946 Ortalaması	-	-	-	-	-	-	127,9

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, erişim 21.02.2014.

3. dönem olarak belirlediğimiz 1947-1980 dönemi, II. Dünya Savaşı'na katılan katılmayan tüm dünya ekonomileri için yaraların sarılmaya çalışıldığı, ülkeler arasında büyük güven kayıplarının yaşandığı, soğuk savaş tohumlarının ekildiği, 70'li yıllara damgasını vuran 2 petrol şokunun yaşanmasıyla ülke ekonomilerinin küçülme eğilimi göstermeye başladığı ve bunun sonucunda liberal ekonomi söylemlerinin yayılmaya başladığı yıllar olarak dikkat çeker. Türkiye 1945 yılında kurulan IMF ve Dünya Bankası'na 1947 yılında üye olurken, GATT'a da 1951 yılında imza atmıştır. Küreselleşme akımının 3 temel taşı ile Türkiye'nin tanışması ve liberal dış ticaret politikaları konusundaki ilk hareketlenmeler bu süreçte yaşanır. Ayrıca 1946'da Türkiye'nin çok partili sürece geçişi ve 1950 seçimleriyle yeni hükümetin kurulması hem siyasi hem ekonomik hayatta yeni bir sürecin başlamasına vesile olur. 1947-1979 dönemine ait dış ticaret göstergeleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. 1947-1979 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi (000\$)	Dış Ticaret Hacmi (000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer (000\$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)			
1947	223 301	4,1	244 644	105,8	- 21 343	467 945	91,3
1948	196 799	-11,9	275 053	12,4	- 78 254	471 852	71,5
1949	247 825	25,9	290 220	5,5	- 42 395	538 045	85,4
1950	263 424	6,3	285 664	-1,6	- 22 240	549 088	92,2
1951	314 082	19,2	402 086	40,8	- 88 004	716 168	78,1
1952	362 914	15,5	555 920	38,3	- 193 006	918 834	65,3
1953	396 061	9,1	532 533	-4,2	- 136 472	928 594	74,4
1954	334 924	-15,4	478 359	-10,2	- 143 435	813 283	70,0
1955	313 346	-6,4	497 637	4,0	- 184 291	810 983	63,0
1956	304 990	-2,7	407 340	-18,1	- 102 350	712 330	74,9
1957	345 217	13,2	397 125	-2,5	- 51 908	742 342	86,9
1958	247 271	-28,4	315 098	-20,7	- 67 827	562 369	78,5
1959	353 799	43,1	469 982	49,2	- 116 183	823 781	75,3
1960	320 731	-9,3	468 186	-0,4	- 147 455	788 917	68,5
1961	346 740	8,1	507 205	8,3	- 160 465	853 945	68,4
1962	381 197	9,9	619 447	22,1	- 238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	-3,4	687 616	11,0	- 319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	11,6	537 229	-21,9	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	12,9	571 953	6,5	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	5,8	718 269	25,6	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	6,5	684 669	-4,7	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	-5,0	763 659	11,5	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	8,1	801 236	4,9	- 264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	9,6	947 604	18,3	- 359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	15,0	1 170 840	23,6	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	30,8	1 562 550	33,5	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	48,8	2 086 216	33,5	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	16,3	3 777 501	81,1	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	-8,6	4 738 558	25,4	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	39,9	5 128 647	8,2	-3 168 433	7 088 862	38,2

*Ekonomik Kalkınmanın Sürdürülebilirliğinde Liberal Dış Ticaret:
1980 Sonrası Türkiye Örneği*

1977	1 753 026	-10,6	5 796 278	13,0	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	30,5	4 599 025	-20,7	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	-1,2	5 069 432	10,2	-2 808 236	7 330 627	44,6
1947-79 Ort.	-	-	-	-	-	-	65,6

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, erişim 21.02.2014.

Tablo 3’de de görüleceği üzere, 1947-1979 dönemi dış ticaret değerlendirme sonuçları, Türkiye ekonomisi için en zorlu yılları içine alan 1923-1929 döneminden, çok daha kötü bir performansın sergilendiğini göstermektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1947-1979 dönemi ortalamasında %65,6 olarak ortaya çıkmış olup, bu değer 1923-1929 dönemi ortalaması olan % 73,2’nin de altındadır.

1980-2001 Dönemi ve 2002 Sonrası Türkiye Dış Ticareti

Bu başlık altında Türkiye’nin 80 sonrası dış ticaret görünümü; Türkiye’nin Liberal Dış Ticaret Politikalarıyla tanıştığı yıl olan 1980 yılı ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını benimsediği 2002 sonrası dönem olarak ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nın resmi internet sitesinde (<http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelistmeler.tr.mfa>) Türk

Ekonomisinin Genel Görünümü başlığı altında şu ifade yer almaktadır: “Türkiye, rekabet kurallarının işlediği, özel sektörün ekonomide öncü, kamunun ise düzenleyici rol oynadığı, liberal dış ticaret politikasının uygulandığı, mal ve hizmetlerin bireyler ve kurumlar arasında engelsiz olarak el değiştirebildiği bir serbest piyasa ekonomisidir.” Türkiye; dış ticaret kapsamında yukarıda belirtilen liberal yapısını, 1980 yılı itibarıyla kazanmış olup, bu yapı o yıllardan bugünlere gelene kadar dış ticaret politikalarında liberal yönde gerçekleştirilen düzenlemelerle iyice yerleşmiştir.

Tablo 4 1980 yılından 2002 yılına kadar Türkiye’nin dış ticaretinde yaşadığı genel gelişimi sayısal verilerle sunmaktadır. Dış ticaret bu yıllar boyunca genel olarak artma eğilimi göstermiş, dış ticaret hacmi genelde artarken (1986, 1991, 1994, 1998, 1999 ve 2001 hariç), dış ticaret içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli 1’in altında kalmış ve ülke zaman zaman artan zaman zaman azalan dış ticaret dengesi açıklarıyla yüzleşmiştir. 1980-2001 aralığında ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama % 62,8 gibi oldukça düşük bir değerde seyretmiştir. Bu oran Türkiye dış ticareti açısından iyi olmadığından, bahsedilen 1947-1979 dönem ortalaması olan %65,6’dan bile daha azdır ki, liberal dış ticarete geçiş açısından bu sonuç düşündürücüdür.

Tablo 4. 1980-2001 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		Dış Tic. Dengesi (000\$)	Dış Tic. Hacmi (000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer (000\$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)			
1980	2 910 122	28,7	7 909 364	56,0	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	61,6	8 933 374	12,9	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	22,2	8 842 665	-1,0	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	24,5	10 757 032	16,5	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	-3 385 367	19 301 386	70,2

1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	-4 167 451	27 416 835	73,6
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299	75,7
1980-2001 Ort.	-	-	-	-	-	-	62,8

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, erişim 21.02.2014.

24 Ocak Kararları (1980) ile dış ticarete korumacı politikaların terk edilip serbest ticarete geçilmesi, 5 Nisan Kararları (1994) ile bu serbestleşmeyi özelleştirme ile destekleyen istikrar programının uygulamaya sokulması, art arda yaşanan büyük oranlı devalüasyonlarla (1980, 1994, 2001 gibi) ihracatın artması, fakat bu artışın TL'nin aşırı değer kaybı nedeniyle bir işe yaramaması yine bu döneme ait çarpıcı gelişmelerdir. Bahsedilen dönemde dünya ekonomilerini de etkileyen önemli gelişmeler yaşanmıştır. 94-95 Latin Amerika Krizi, 97 Asya-Rusya Krizi, 2000-2001 Türkiye Krizleri bunların arasında yer almaktadır. Özellikle Türkiye'yi içine alan 2000 ve 2001 krizleri dış ticaret üzerinde çok fazla olumsuz etki yaratmıştır. İthalatta yaşanan daralma, ülkenin üretiminde de 2001 yılı itibariyle %5,7 oranında bir küçülme yaşanmasına sebep olmuştur (Bknz. Tablo 6).

2002 yılında yeni kurulan hükümetçe "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" nın kabulü IMF'in serbestlik yanlısı programının hızlı bir şekilde uygulamaya geçirilmesine imkan tanımıştır. Tablo 5 Türkiye'nin 2002-2013 dönemine ait dış ticaret verilerini göstermektedir. Bu dönemde ülkenin dış ticaret hacmi genel olarak yükselirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı açısından bir önceki döneme göre önemli bir başarı elde edilememiştir. Bir önceki dönem ortalaması %62,8'ken, Güçlü Ekonomiye Geçiş programının uygulamaya girdiği dönem sonrası bu ortalama %64,2 olmuştur. Bu oran da 1947-1979 dönem ortalaması oranının (%65,6) altında seyretmektedir ki, serbest ticaretin Türkiye dış ticareti üzerinde beklendiği gibi olumlu sonuçlar yaratamadığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 5. 2002 sonrası Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi (000\$)	Dış Ticaret Hacmi (000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer (000\$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)			
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1

*Ekonomik Kalkınmanın Sürdürülebilirliğinde Liberal Dış Ticaret:
1980 Sonrası Türkiye Örneği*

2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 498	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	- 105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	- 84 083 404	389 006 877	64,5
2013*	151 868 551	-0,4	251 650 560	6,4	- 99 782 010	403 519 111	60,3
2002-13 Ortalama	-	-	-	-	-	-	64,2

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, erişim 21.02.2014. * 2013 yılı verileri geçicidir.

Türkiye dış ticaretinde 1980 sonrası bir hareketlenme yaşandığı Tablo 4 ve Tablo 5'den anlaşılmaktadır. Özellikle dış ticaret hacmindeki genişlemeler dikkat çekicidir. Fakat bu hareketlenmenin ekonomiye pozitif anlamda yansıdığı söylenemez. Türkiye hala dış ticaret açıklarıyla yüzleşmektedir. Elde edilen veriler de bu yönde çok fazla yol alınamadığını teyit etmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki gelişmelerden bu sonucu çıkarmak mümkündür. Türkiye 1980 yılında Washington Mutabakatı'yla ilk tanışan ülkelerden birisi olarak hızlı ihracat artışına dayanan düzgün bir büyüme rotasına girmiş ve uluslararası finansal kuruluşlarca örnek ülke olarak gösterilmeye başlamışken yaşadığı üç büyük krizle neo-liberal başarı öyküsü bir başarısızlık öyküsüne dönüşen gelişmekte olan ülkelerden biri haline gelmiştir (Öniş ve Şenses, 2013: 356-357).

Sadece dış ticaret verilerine bakarak ülkenin dış ticaretindeki gelişmeleri incelemek kısır sonuçlara sebep olacağı için, ülkenin GSYH'sındaki sektörel dağılımı, sanayi sektörünü oluşturan alt sektörlerin GSYH'dan aldıkları payı, sanayi sektörünün ülke kalkınmasına en çok katkı sağlayan alt sektörü olan imalat sanayinin dış ticaret içindeki yerini de gözlemlemek gerekir.[†] Tablo 6 1980-2012 dönemi üretim yöntemine göre hesaplanan GSYH'sının ana faaliyet kollarına göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 6'den anlaşılacağı üzere Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında dünya konjonktüründeki gelişmelerin de etkisiyle genel anlamda bir büyüme eğilimi göstermiştir. (Küresel kriz dönemlerinde ivme aşağıya doğru dönmüştür.)

[†] 1980-1997 dönemine ait veriler, 1987 temel fiyatlarına göre ortalama alınarak verilirken, 1998-2012 yıllarına ait veriler 1998 temel fiyatlarına göre ortalama alınmadan kullanılmıştır. TÜİK 1998 yılından itibaren 1998 bazlı GSYH serisi üretmeye başladığı için geriye dönük tablolarında güncelleme yapmamış ve bizim tablolarımıza bu veriler 1980-1997 arası ortalama değerleriyle, 1998 sonrası da gerçek değerleriyle yansıtılmıştır. Karşılaştırma yapabilmek için 1998-2012 dönemi verileri için de ortalamalar alınmıştır.

Ekonomide en yüksek küçülme 2000 ve 2001 Türkiye krizleri ile yaşanırken (-5,7), en yüksek büyüme 2004'de (%9,4) yaşanmıştır.1980-1997 döneminde ortalama %4,5 civarında büyüme oranına ulaşılrken, 1998 sonrasında bu oran ortalamada %3,9'a gerilemiştir. GSYH'nın sektörel bazdaki dağılımı sıralama açısından yıllar itibariyle değişmezken (hizmet, sanayi, tarım), 1998-2012 döneminde tarım sektörü küçülme eğilimine girmiş ve bu durum sanayi sektörünün lehine sonuçlar vermiştir. 1980-1997 dönemi ortalamalarında tarım sektörünün payı %18, sanayi sektörünün payı %25,2 ve hizmet sektörünün payı % 56,9 olurken, 1998-2012 dönemi ortalamalarında bu sektörler için durum sırasıyla %10,5, %32,1 ve %55,4 şeklinde oluşmuştur. Hizmet sektöründe çok büyük ölçüde değişiklik olmadığı kabul edilirse, tarımdaki küçülmenin sanayi sektörünün işine geldiği şeklinde yorumlanabilir. Bu yorumlama sanayileşme anlamında doğru olarak değerlendirilebilir, ama tarımsal üretimdeki azalma ülke için temel öncelikli bir sektördeki kayıpların sorgulanmasını da gerektirmektedir.

Tablo 6. 1980-2012 Dönemi GSYH'sının Ana Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Üretim Yöntemine Göre 1987 ve 1998 Temel Fiyatlarıyla)

YILLAR	GSYH		TARIM		SANAYİ		HİZMET	
	Değer (000 000TL)	Büyüme Hızı (%)	Sektör Payı	Büyüme Hızı (%)	Sektör Payı	Büyüme Hızı (%)	Sektör Payı	Büyüm e Hızı (%)
1980-97*	77 568 045	4,5	18,0	1,1	25,2	6,4	56,9	4,8
1998	70 203	-	12,5	-	32,6	-	51,7	-
1999	67 840	-3,4	12,2	-5,7	32,2	-4,6	52,8	-1,3
2000	72 436	6,8	12,2	7,1	32,1	6,3	52,8	6,6
2001	68 309	-5,7	11,9	-7,9	30,9	-9,1	55,5	-0,9
2002	72 519	6,2	12,2	8,8	30,4	4,6	54,7	4,8
2003	76 338	5,3	11,4	-2,0	31,2	7,8	54,1	4,1
2004	83 485	9,4	10,7	2,8	31,9	11,8	54,3	9,7
2005	90 499	8,4	10,6	7,2	32,0	8,7	54,4	8,6
2006	96 738	6,9	10,0	1,4	32,9	10,2	54,5	7,1
2007	101 254	4,7	8,9	-6,7	33,3	5,8	55,4	6,4
2008	101 921	0,7	9,3	4,3	32,6	-1,3	56,3	2,3
2009	97 003	-4,8	10,1	3,6	31,3	-8,6	58,1	-1,8
2010	105 885	9,2	9,4	2,4	32,7	13,8	57,3	7,7
2011	115 174	8,8	9,2	6,1	33,0	10,0	57,3	8,8
2012	117 674	2,2	9,3	3,1	32,9	1,7	57,6	2,6
1998-2012 Ort.**	89 152	3,9	10,5	1,8	32,1	4,1	55,4	4,6

*1987 temel fiyatlarıyla ortalama değerler alınarak oluşturulmuştur. 1999 sonrası değerler 1998 temel fiyatlarına göre verilmiştir. **Ortalamalar alınırken virgülden sonraki rakamlar tamamlanmıştır.

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1502, erişim 22.02.2014.

Daha önce de yer verdiğimiz gibi Lal (2013:472-473); gelişmekte olan ülkelerde sinai rekabet gücündeki eğilimleri ortaya koyduğu çalışmasında, liberal dış ticaret politikası uygulayan ülkelerde imalat sanayi katma değerindeki artışın ihracat payından daha büyük olduğunu, fakat bu artışın ihracat artışıyla ya da

liberal uygulamalarla güçlü bir ilişkinin bulunmadığını belirtmektedir. Biz de bu anlamda Türkiye'deki imalat sanayinin dış ticaretin serbestleştirilmesinden etkilenip etkilenmediğini sanayi sektörünün; (i) Madencilik ve Taşocakçılığı, (ii) İmalat ve (iii) Elektrik, Gaz ve Su Sanayi alt dallarındaki gelişmeleri değerlendirerek gözlemlenmek istedik. Tablo 7 bu amaçla oluşturulmuştur.

Tablo 7. 1980-2012 Dönemi GSYH'sının Sanayi Sektörü İktisadi Faaliyet Kolları Açısından Dağılımı (Üretim Yöntemine Göre 1987 ve 1998 Temel Fiyatlarıyla)

YILLAR	SANAYİ		Madencilik ve Taşocakçılığı		İmalat Sanayi		Elektrik, Gaz ve Su	
	Sektör Payı	Büyüme Hızı (%)	Sektör Payı	Büyüme Hızı (%)	Sektör Payı	Büyüme Hızı (%)	Sektör Payı	Büyüme Hızı (%)
1980-97*	25,8	6,1	1,8	2,9	21,7	6,2	2,3	7,7
1998	32,6	-	1,0	-	23,9	-	1,9	-
1999	32,2	-4,6	1,0	-6,5	23,5	-5,1	1,9	-1,5
2000	32,1	6,3	0,9	-1,0	23,5	6,9	1,9	6,0
2001	30,9	-9,1	0,9	-6,5	23,0	-7,6	1,9	-3,4
2002	30,4	4,6	0,8	-2,4	22,3	2,9	1,9	3,3
2003	31,2	7,8	0,8	-2,2	23,0	8,4	1,9	4,9
2004	31,9	11,8	0,7	3,4	23,5	11,9	1,8	7,1
2005	32,0	8,7	0,7	9,0	23,5	8,2	1,9	14,1
2006	32,9	10,2	0,7	5,2	23,8	8,4	2,0	8,6
2007	33,3	5,8	0,8	8,1	24,0	5,6	2,0	6,8
2008	32,6	-1,3	0,8	5,4	23,8	-0,1	2,1	3,7
2009	31,3	-8,6	0,8	-6,7	23,2	-7,2	2,1	-3,4
2010	32,7	13,8	0,8	4,7	24,2	13,6	2,1	7,3
2011	33,0	10,0	0,7	3,9	24,4	10,0	2,1	8,8
2012	32,9	1,7	0,7	0,8	24,4	1,8	2,1	3,5
1998-2012 Ort.**	32,1	4,1	0,8	1,1	23,6	4,1	2,0	4,7

*1987 temel fiyatlarıyla ortalama değerler alınarak oluşturulmuştur. 1999 sonrası değerler 1998 temel fiyatlarına göre verilmiştir.

**Ortalamalar alınırken virgülden sonraki rakamlar tamamlanmıştır.

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=150 , erişim 22.02.2014.

Tablo 6'nın sonuçlarına göre ana faaliyet kollarına göre yapılan değerlendirme sonuçları, 1980-2012 dönemi için sanayi sektöründeki gelişmeyi teyit etmektedir. Sanayi sektöründeki yükselme büyük oranda tarım sektöründeki ve küçük oranda da hizmet sektöründeki küçülmeden kaynaklanmaktadır. Tablo 7'de ise sanayi sektöründeki gelişmenin bu sektörün alt dallarında nasıl bir etki yarattığını anlayabilmek adına önemlidir. Sanayi sektörü 1980-1998 döneminde %25,8'lik sektörel payını 1998-2012 döneminde %32,1'e yükseltirken, aynı dönemler için büyüme hızı sırasıyla %6,1 ve %4,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuç sanayi sektörünün 3 ana sektör içerisindeki payının yıllar itibarıyla artmasına rağmen, büyüme hızının zaman içinde yavaşladığını bize göstermektedir.

İmalat sanayi, sanayi sektörü içerisinde ülke ekonomisini sürükleyici özelliğine sahip en önemli alt sektör olarak bilinir. Ülke kalkınmasının üretim artışına dayandığı ve günümüzde dış ticarete ağırlıklı olarak söz sahibi olan alt sanayi dalı olması, imalat sanayini diğer iki alt sanayi dalına oranla daha özel kılmaktadır. Dünya ticaretinde teknoloji yoğun malların rekabet üstünlüğünde önemli bir güç olduğu bilindiği için de yine imalat sanayine daha bir dikkatli eğilmekte fayda bulunmaktadır. Türkiye’de 1980-1997 döneminde imalat sanayinin sektörel payı %21,7, büyüme hızı ise %6,2 olarak gerçekleşirken, 1998-2012 döneminde (ortalama değer) sırasıyla %23,6 ve %4,1 şeklinde oluşmuştur. Anlaşılabileceği üzere imalat sanayinin sektörel payı diğer iki sektöre göre (Madencilik ve Taşocakçılığı ve Elektrik, Gaz ve Su) artarken, büyüme hızında maalesef bir gerileme olduğu gözlenmektedir. İmalat sanayi incelenen son dönemde 1980-1997 dönemindekinden daha yavaş bir şekilde büyüme trendine girmiştir. İmalat sanayinde gözlemlenen bu büyüme hızı azalışının önümüzdeki dönemlerde de devam etmesi durumunda, dış ticaretin özellikle ihracat kısmında bir takım sıkıntıları tetikleyeceği dikkate alınmalıdır. Nihayetinde ülke kalkınmasını sürükleyeceği düşünülen sanayi sektörünün en can alıcı alt sektörü imalat sanayidir.

Türkiye’nin dış ticareti içerisinde imalat sanayinin payını da gözlemlemek, ülke dış ticaretinin gelecekte ne yönde gelişeceği yönünde (açık/fazla) bazı bilgilere ulaşmamızı ve önümüzü görmemizi sağlayabilir. Bu çerçevede TÜİK’den elde edilen veriler düzenlenerek Tablo 8 oluşturulmuştur.

Tablo 8. 1996-2012 Dönemi Dış Ticaretinde İmalat Sanayinin Payı (USTS, Rev.3’e göre)

YILLAR	İHRACAT			İTHALAT		
	Toplam Değer (000\$)	İmalat Sanayi Değeri (000\$)	İmalat Sanayi Payı (%)	Toplam Değer (000\$)	İmalat Sanayi Değeri (000\$)	İmalat Sanayi Payı (%)
1996*	23 224 465	20 525 761	88	43 626 642	35 207 187	81
1997	26 261 072	23 312 800	89	48 558 721	39 802 296	82
1998	26 973 952	24 064 586	89	45 921 392	39 024 929	85
1999	26 587 225	23 957 813	90	40 671 272	33 935 827	83
2000	27 774 906	25 517 540	96	54 502 821	44 200 242	81
2001	31 334 216	28 826 014	92	41 399 083	32 686 102	79
2002	36 059 089	33 701 646	93	51 553 797	41 383 030	80
2003	47 252 836	44 378 429	94	69 339 692	55 689 766	80
2004	63 167 153	59 579 116	94	97 539 766	80 447 302	82
2005	73 476 408	68 813 408	94	116 774 151	94 208 255	81
2006	85 534 676	80 246 109	94	139 576 174	110 378 826	79
2007	107 271 750	101 081 873	94	170 062 715	133 938 136	79
2008	132 027 196	125 187 659	95	201 963 574	150 252 335	74
2009	102 142 613	95 449 246	93	140 928 421	111 030 525	79
2010	113 883 219	105 466 686	93	185 544 332	145 366 975	78
2011	134 906 869	125 962 537	93	240 841 676	183 930 287	76
2012	152 461 737	143 193 911	94	236 545 141	176 235 027	75
1996-2012 Ort.	-	-	93	-	-	80

*Mevcut değerlendirmeye 1996 yılından itibaren başlanmasının sebebi Uluslar arası Standart Ticaret Sınıflamasına (USTS,Rev.3) göre dış ticaret verilerinin TÜİK tarafından 1996 yılından itibaren hesaplanmaya başlanmış olmasıdır.

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=630 ve http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=631 , (mevcut verilere tarafımdan % değerler hesaplanarak ilave edilmiştir), erişim 22.02.2014.

Tablo 8 ilk bakışta Türkiye'nin dış ticareti içerisinde imalat sanayinin ağırlıklı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. İmalat sanayinin ihracat içerisindeki payı ithalat içerisindeki payından daha büyüktür. Bu tablo incelenen 17 yıllık süreçte toplam ihracatın ortalama %93'ünü imalat sanayinin karşıladığını göstermektedir. Bu pay gerçekten dikkate değer bir büyüklüktür. İncelenen yıllar boyunca ihracat içerisinde imalat sektörünün payı dalgalı bir şekilde gelişme göstermesine rağmen, çok sivri değişiklikler gözlenmemektedir. İthalatın içerisinde imalat sektörünün yaşadığı gelişmeyi incelersek, ithalatın da ihracat gibi inişli çıkışlı bir konjoktüre sahip olduğunu görürüz. Bu dalgalanmalar içerisinde imalat sektörünün ithalat içerisindeki payı da oldukça yüksek bir oranı işaret etmektedir (17 yılın ortalaması %80). İhracat içerisinde imalat sektörünün payının yüksek olması dış ticaret açısından oldukça iyi yorumlanabilirken, ithalat içerisindeki payının yüksek olması, ayrıca seneler itibariyle çok da fazla düşmemesi (1996'da %81, 2012'de %75) düşündürücüdür. Gelişmekte olan bir ülkenin dış ticaretinde imalat sektörü ithalatı payının yüksekliği, o ülkede imalat sanayinin tam olarak teknolojik yeterliliğe ulaşamadığı ve ülke imalat sanayinin üretim için ithalata bağımlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç

20. yy'ın ekonomilerine baktığımızda kimisinin liberal dış ticaret politikalarıyla, kimisinin korumacı dış ticaret politikalarıyla bugünlere geldiğini görmekteyiz. Bu ekonomilerin bazısı uyguladıkları bu dış ticaret politikaları sayesinde günümüzde ya gelişmiş ülke yada gelişmekte olan ülke statüsüyle hayatlarını idame ettirmektedirler. Fakat derinlemesine gerçekleştirilen incelemeler göstermektedir ki; hiçbir ülke hatta şu anda dünya ekonomisinde söz sahibi olan ülkeler bile standart bir dış ticaret politikasını benimsememiş ya da benimseyememişlerdir. Dillerinde savundukları politika ne olursa olsun, uyguladıkları politikalar küresel ekonominin içerisinde gerçekleşen olaylarla şekillenmiş ve zaman zaman farklılaşarak hayat bulmuştur. Bu nedenle Chang ve Grabel'in (2005) de belirttiği gibi piyasalara tamamen serbesti sağlayacak şekilde teslimiyetçi politikalarda takılıp kalmak yerine, ülke ekonomisi için en etkin politikaların belirlenerek hayata geçirilmesi özellikle gelişmekte olan ülkeler için bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Ticari serbestleşmede başarılı olunması, ulusal kalkınmada da başarılı olunacağı şeklinde yorumlanmamalıdır. Kalkınma amacına ulaşmak için uygulanan liberal dış ticaret politikası sadece bir araçtır ve bunun sonuçlarının da her kalkınma aracı gibi olumlu ya da olumsuz sonuçlar ortaya koyması muhtemeldir.

Bu bağlamda liberal politikalar çerçevesinde Türkiye dış ticaretinin 80 sonrası yapılanmasının sonuçlarının yeniden değerlendirilmesine ve bu

değerlendirme sonucunda yapılması gerekenlerin planlı bir şekilde uygulamaya geçirilmesine ihtiyaç vardır. Dış ticaret ile ilgili çok yol alındığı ama bu yolda ilerlerken sıklıkla geriye dönüldüğü gözlemlendiğinden işin artık ciddiyeti kavranmalıdır. Nihayetinde dış ticaretteki olumlu gelişmelerin ekonomik kalkınma üzerindeki pozitif etkileri yadsınmaz.

Hem gelişmekte olan ülkeler hem de Türkiye ekonomisi için geliştirdiğimiz bazı önerilerimiz şu şekildedir:

1. İhracat artışları sadece ihracat yapmış olmak için gerçekleştirilmiş ürün çeşitleri ile sağlanamaz. İhracata konu olan malların, ihracatı ve kalkınmayı sürdürülebilir kılmaları için vazgeçilmez ve aranan ayrıcalıklı mallar olması gerekir. Bu da güçlü bir sanayi üretimiyle ve her şeyden öte teknoloji ile güçlendirilmiş bir imalat sanayii ile mümkün kılınabilir.

2. Gelişmekte olan ülkelerin mevcut uluslar arası ticaret yapısı içerisinde ayakta kalabilmeleri rekabet gücü elde edebilecekleri alanları belirleyip, bu alanlarda kalkınmanın başında uygulayacakları korumacı politikalara bağlıdır. Bu ithal ikamesi için gerçekleştirilecek korumalar olabileceği gibi, ihracata yönelik üretim yapan sektörlerin teşvik edilmesi şeklinde de algılanmalı ve değerlendirilmelidir.

3. Gelişmekte olan ülkelerin liberal dış ticaret politikaları uyguladıkları süreçte elde ettikleri tecrübeler piyasa mekanizmasının fiyat dışındaki faktörlerin çalışması konusunda hızlı bir uyum kabiliyeti olmadığını göstermiştir. Bu politikayı uyguladık ve bitti, sonuç bundan sonra olumlu olacak anlayışı kabul edilemez. Bu noktada herşeyin piyasaya bırakılması yerine, devletin başarısız olabileceğine dair de bir risk üstlenilerek devletin desteğinin alınması bir zorunluluktur. Özellikle özel sektöre ait sermaye birikimi konusunda sıkıntıları olan gelişmekte olan ülkeler için en iyi yol devletin yönlendiriciliğidir. Ama bu yönlendirme yapılırken bir veya birkaç sanayi kolu seçilerek bu alanda yoğunlaşılması daha uygun olacaktır.

4. Devlet tarafından yapılan desteklemenin sürekliliği, firma performansıyla doğru orantılı olarak gerçekleştirilmeli, devletin kaynakları bu şekilde etkin olarak kullanıma sokulmalıdır. Performans değerlendirme kriterleri her ülkeye özgü bir şekilde düzenlenirken, bu kriterlerin oluşturulmasında maliyetleri düşüren, kaliteyi artıran ve yaşam boyu öğrenime özen gösteren ölçütlere ağırlık verilmelidir. Gerekirse ülkenin eğitim politikası yeniden ve artık son kez gözden geçirilmeli ve eğitim sistemi siyasetin oy toplama aracı olmaktan çıkarılmalıdır.

5. Ülke için stratejik anlamda önem arzeden üretim sahalarında, eğer ulusal sermaye ile etkin üretim gerçekleştirilemiyorsa, bu alanlara doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çekilmesi gereklidir. Yabancı sermayenin yatırım aşamasından ülkeye girişi sadece belirlenen özellikteki üretim sahalarına yönlendirilmeli, dağınıklık ve uygulama aşamasındaki zorluklar bu anlamda en aza indirilmelidir.

6. Dış ticarete sürdürülebilir bir rekabetçi yapının oluşturulmasının sadece ucuz emek yada ihracatı artırıcı kur ve faiz politikaları ile gerçekleştirilemeyeceği tecrübe edilmiştir. Bundan sonraki arayışlar ve uygulamalar yüksek katma değer yaratan, AR-GE ağırlıklı ve teknolojik içerikli

üretim sahalarında yoğunlaşmak zorundadır. Küresel pazar teknoloji yoğun üretim özelliğine sahip ürünleri talep etmektedir ve bu unutulmamalıdır. Bu anlamda AR-GE çalışmalarına, teknoloji üretimine, üniversitelerdeki bilimsel araştırmalara destek sağlanması gerekir.

7. Dış ticaret politikaları belirlenirken, günün modası olan ve küresel yapının zorlayıcı uygulamalarıyla kabul ettirilmeye çalışılan standart politikalar yerine, ülkenin genel ekonomik yapısı dikkate alınarak hazırlanacak uzun vadeli dış ticaret politikaları tercih edilmeli ve uygulanmalıdır. Bu politikaların oluşturulmasında sadece siyasi güçten değil, bu ülkenin ve gerekirse diğer ülkelerin gelişmiş beyinlerinden, akademisyenlerinden mutlaka destek alınmalıdır.

Son bir söz olarak, dış ticaret üzerinde söz sahibi olan uluslararası kuruluşlara da değinmek gerekir. Nihayetinde bu kuruluşlara dış ticaretin dünya genelinde optimum faydayı sağlayacak şekilde düzenlenmesi aşamasında önemli roller düştüğü aşıkardır. Dış ticareti ve sürdürülebilir kalkınmayı yönlendiren ve yöneten bu uluslararası kuruluşların demokratik görünümelerini, gerçek demokrasi anlayışıyla sağlamlaştırmalarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul insanların da sesinin duyulabilmesini sağlayacak nitelikte güçlü bir protokol oluşturulması kanaatimizce faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 2, ss. 35-47.
- Baştav, L. (2012). Dışa Açık Büyüme Modelinde Sanayi Politikalarının Gelişimi: Türk İmalat Sanayiinin Yapısı ve Rekabet Gücü (1980-2011). *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39 (Aralık), ss. 303-322.
- Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009). Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(1), ss. 177-198.
- Chang, H. J. (2013). Merdiveni Tekmelemek: Tarihi Bir Perspektif İçinde İyi Politikalar ve İyi Kurumlar. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Nil Demet Güngör). İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 89-122.
- Chang, H. J. & Grabel, I. (2005). *Kalkınma Yeniden- Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı*. Çev. Emre Özçelik. I. Basım, İmge Yayınevi, Ankara.
- Deardoff, A. V. (2008), Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistemi Nereye Gidiyor?. *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*. 3(1-2), s. 7-24.
- Edwards, S. (1993). Openness Trade Liberalization and Growth in Developing Countries. *Journal Of Economic Literature*. 31, pp. 1358-1396.
- Egeli, H. A. (2001). Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Uygulaması. *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(7), ss.149-161.

- Genç, Ö.; Eşiyok, B. A.; Karaca, M. E. ve Küçükiremitçi, O. (2008) Türkiye'nin Dış Ticareti ve İmalat Sanayinin Mekansal ve Yapısal Durumuna İlişkin Değerlendirmeler. *TKB AŞ. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü*. (GA/01-05-10).
- Hayırsever Topçu, F. (2008) *Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları-Yönetimden "Yönetişim"e Geçiş Sorunu*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- İspir, M. S.; Açıkgöz Ersoy, B. ve Yılmaz, M. (2009). Türkiye'nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C.24, S.1, ss.59-72.
- Kösekahyaoglu, L. (2012). *Dış Ticaret ve Rekabet Gücü – 1923-2011*. Alter Yayıncılık, Ankara.
- Lal, S. (2013) Sanayileşme Stratejisini Yeniden Düşünmek: Küreselleşme çağında Devletin Rolü. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Tefik Koldaş). İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, ss. 459-508.
- Öniş, Z. ve Şenses, F. (2013). Gelişen 'Post-Washington Mutabakatı' nı (PWM) Yeniden Düşünmek. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Emre Özçelik). İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, ss. 347-385.
- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, C.17, S.60-61, ss.93-110.
- Panas, E. & Vamuokuas, G. (2002). Further Evidence on the Expert-Led Growth Hypothesis. *Applied Economic Letters*. Vol.9, pp.731-735.
- Saraç, T. B. (2013). İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, C.13, S.2, Nisan, ss. 181-194.
- Seyidoğlu, H. ve Altınay, G. (2010). Küresel Mali Kriz ve Türkiye: Alınabilecek Dersler. *Küresel Kriz Sonrası Ekonominin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu*. Mayıs, Erdek, Türkiye.
- Shafaeddin, S. M. (2013). Dış Ticaret ve Sanayi Politikalarında Alternatif Bir Yaklaşım Doğru. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Ünal Töngür). İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, ss. 431-458.
- Stiglitz, J. E. (2013). Küreselleşen Dünyada Kalkınma Politikaları. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Elif Öznur Kan). İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, ss.281-306.
- Soyyigit, S. (2010). Türkiye'de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Uygulamaları ve İmalat Sanayii Üzerindeki Etkinliği: Nedensellik Analizi (1980-2008). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 60(2), ss. 135-156.
- Şahin, Ç. (2009). Çevresel Kapitalizm ve Kriz. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No:41, ss. 139-159.
- Şenses, F. (2013). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 235-280.

- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*. 11(1), ss. 115-140.
- Taban, S. ve Aktar, İ. (2008). An Empirical Examination of the Export-led Growth Hypothesis in Turkey. *Yaşar Üniversitesi Dergisi-Journal of Yaşar (JOY)*, 3(11), ss. 1535-1551.
- Takım, A. (2010). Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14(2), ss.1-16.
- Türel, O. (2010). *Geç Barbarlık Çağı I – Dünya ve Türkiye*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Wade, R. H. (2013). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bugün Hangi Stratejiler Uygulanabilir? Dünya Ticaret Örgütü ve ‘Kalkınma Alanı’nın Daraltılması. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma-Seçme Yazılar*. Derleyen Fikret Şenses. (Çev. Burcu Dıraor). İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, ss. 509-543.
- Yapar Saçık, S. (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme. *KMU İİBF Dergisi*. Yıl:11, Sayı: 16, Haziran, ss. 162-171.
- Yapraklı, S. (2007). İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 34 (Haziran), ss. 97-112.

İnternet Adresleri

<http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelistmeler.tr.mfa>, erişim 21.02.2014.

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>), erişim 21.02.2014.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1502, erişim 21.02.2014.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1503, erişim 22.02.2014.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=150, erişim 22.02.2014.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=630, erişim 22.02.2014.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=631, erişim 22.02.2014.